

En klostermur i ödekyrkogårdens bogårdsmur

L2012:6451 och L2012:6482

Krokeks ödekyrkogård

Krokeks socken

Norrköpings kommun

Östergötlands län

Ann-Charlott Feldt

Tekniska och administrativa uppgifter

Område	Krokeks ödekyrkogård
Socken	Krokek
Kommun	Norrköping
Län och landskap	Östergötland
Fornlämningsnr	L2012:6451, L2012:6482
Digitala fastighetskartans blad	65F 0h NO
Koordinatsystem	SWEREF 99TM
Typ av undersökning	Arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning
Lst beslut	2019-01-17 (muntligt), 2019-11-08
Lst dnr	431-14142-2019
Lst handläggare	Magnus Reuterdahl, Göran Gruber
ÖM dnr	0034/19
ÖM projektnr	001151
Undersöknings-id	201901475
Uppdragsgivare	Länsstyrelsen Östergötland
Kostnadsansvarig	Norrköpings pastorat
Projektledare	Ann-Charlott Feldt
Personal	-
Fältarbete	2019-01-18 – 01-25
Undersökt sträcka	ca 50 löpmetrar
Fynd	Nej
Foto	Digitala bilder
Analyser	Murbruksjämförelse
Grafik	Ann-Charlott Feldt
Renritning	Lasse Norr
Grafisk form	Lasse Norr

Dokumentationsmaterialet förvaras på Östergötlands museum.
Upphovsrätt: om inget annat anges gäller Creative Commons licens CC BY.
Villkor på <http://creativecommons.org/licenses/by/2.5/se>

En klostermur i ödekyrkogårdens bogårdsmur

Innehåll

Sammanfattning	2
Inledning.	4
Områdesbeskrivning	4
Syfte	6
Metod och dokumentation	7
Resultat och tolkning.	7
Referenser	11
Bilaga 1. Murbruksprover.	12

Omslagsbild: Krokeks ödekyrkogård med ruinkullen sedd från väster, med platsen för konventskyrkan till vänster i bild och i bakgrunden skymtar ruinen efter kung Fredriks kyrka. De äldre murresterna framkom utanför muren efter dess sväng i bildens vänstra kant. Foto Ann-Charlott Feldt, Östergötlands museum.

ÖSTERGÖTLANDS MUSEUM
ARKEOLOGI OCH BYGGNADSVÅRD

Box 232 • 581 02 Linköping • 013 - 23 03 00 • www.ostergotlandsmuseum.se

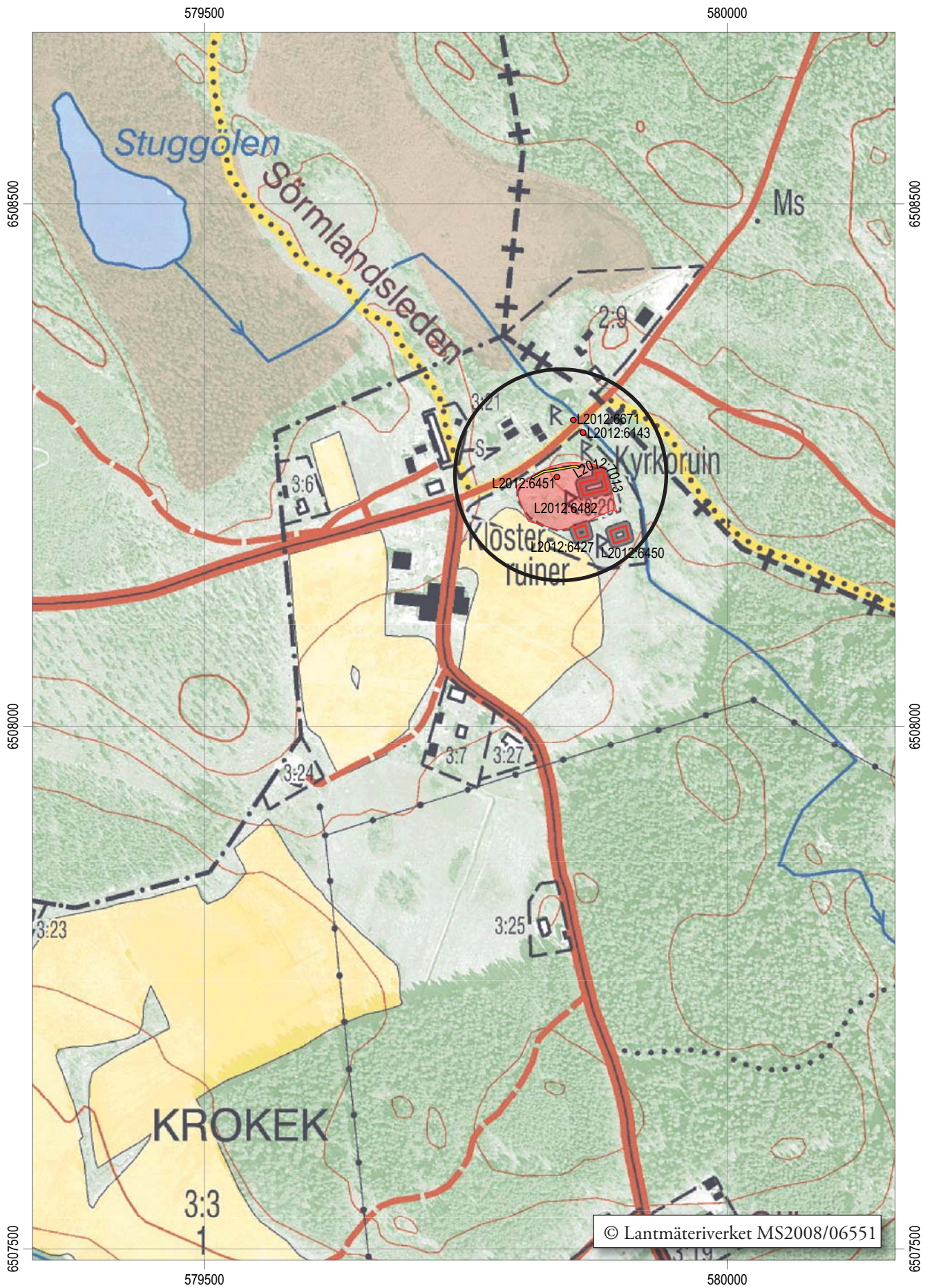
Sammanfattning

I samband med restaurering av bogårdsmuren på norra sidan av Krokeks ödekyrkogård genomfördes en arkeologisk undersökning i form av en schaktningsövervakning. Denna omfattade en ca 50 m lång sträcka av den norra muren. På platsen låg under senare delen av medeltiden ett franciskankonvent och konventets kyrka var placerad i den norra delen av den nuvarande ödekyrkogården.

I samband med restaureringen av bogårdsmuren plockades delar av den ner och på ett par partier framkom rester av äldre tegelmurverk under den kallmurade grästensmuren. Delar av tegelmurverket fortsatte även ut i slänten norr om bogårdsmuren. De påträffade lämningarna är med största sannolikhet en del av den senmedeltida konventskyrkan.

Ann-Charlott Feldt
antikvarie

Figur 2. Utdrag ur digitala Fastighetskartan med undersökningsområdet markerat. Skala 1:5000.

Inledning

I samband med restaurering av bogårdsmuren på norra sidan av Krokeks ödekyrkogård, L2012:6482, framkom rester av en äldre tegelmur. Arbetet avbröts och arkeolog kallades till platsen för bedömning och dokumentation av påträffat murverk. Det arkeologiska arbetet utfördes efter muntligt beslut 2019-01-17 från Länsstyrelsen Östergötland (M Reuterdaahl). Den formella handläggningen kom att ske långt senare och skriftligt beslut fattades först 2019-11-08.

Fältarbetet utfördes 2019-01-18 och 2019-01-25 och omfattade ca 50 löpmetrar längs den norra bogårdsmurens utsida. Norrköpings pastorat svarade för de arkeologiska kostnaderna. Ansvarig för den arkeologiska undersökningen i fält och rapportarbetet är undertecknad. Restaureringsarbetet av bogårdsmuren utfördes under antikvarisk medverkan av byggnadsantikvarie Anita Löfgren Ek, Östergötlands museum (Klint i manus) och rapporteras separat.

Områdesbeskrivning

Krokeks ödekyrkogård (L2012:6482) är belägen drygt 3 km norr om tätorten Krokek, alldeles intill länsgränsen mot Sörmland. På platsen låg under senare delen av medeltiden ett franciskankonvent och konventets kyrka (L2012:6451) var placerad i den norra delen av den nuvarande ödekyrkogården. Konventet etablerades någon gång mellan 1421 och 1440 invid den gamla landsvägen mellan Östergötland och Sörmland (Ohlsén 2011).

Franciskankonventet stängdes 1544, efter reformationen, och konventets kyrka ersattes av ett kapell redan året därpå. Änkedrottning Gunilla Bielke (död 1597) lät riva kapellet år 1594 och uppförde en åttkantig centralkyrka av trä och en klockstapel intill

ruinen efter den stora konventskyrkan. År 1747 var den s k Gunillakyrkan i dåligt skick och ersattes av en stenkyrka som kom att kallas Kung Fredriks kyrka efter kung Fredrik I (regent 1720 - 1751). Denna kyrka brann 1889 och kom att bli kvar som en ruin då Krokeks nya kyrka uppfördes i Sandviken intill Bråviken (Ohlsén 2011).

Figur 4. Ett parti av den norra bogårdsmuren på Krokeks ödekyrkogård, sedd från öster, med undersökningsområdet utanför muren mitt i bilden. Till höger skimtar den gamla landsvägen mellan Östergötland och Sörmland. Foto Ann-Charlott Feldt, ÖM.

Figur 3. Krokeks klosterruiner avbildade under senare delen av 1600-talet i Erik Dahlberghs *Suecia antiqua et hodierna*. Vid klosterruinen syns Gunillakyrkan.

Krokeks ödekyrkogård

Krokeks ödekyrkogård omges av en kallmurad gråstensmur med en ingång i väster samt en öppning åt öster och en trappa i muren åt söder. På ödekyrkogårdens västligaste del finns en minneslund som fortfarande är i bruk. Muren markerar inte det medeltida konventsområdet, som har varit betydligt större såväl åt norr som söder.

På såväl ruinkullen efter konventskyrkan som söder och väster därom finns gravstenar från 1700- och 1800-talen. Dessa har inventerats vid ett par tillfällen (se t ex Ohlsén 2006: bilaga 3). Gravvårdarna restaurerades under 2020 då bl a texterna fylldes i (Feldt 2021). Gravvårdarna markerar några av de gravar som funnits på kyrkogården. Vid en markradarundersökning har ett stort antal gravnedgrävningar dokumenterats (Ohlsén 2011:46).

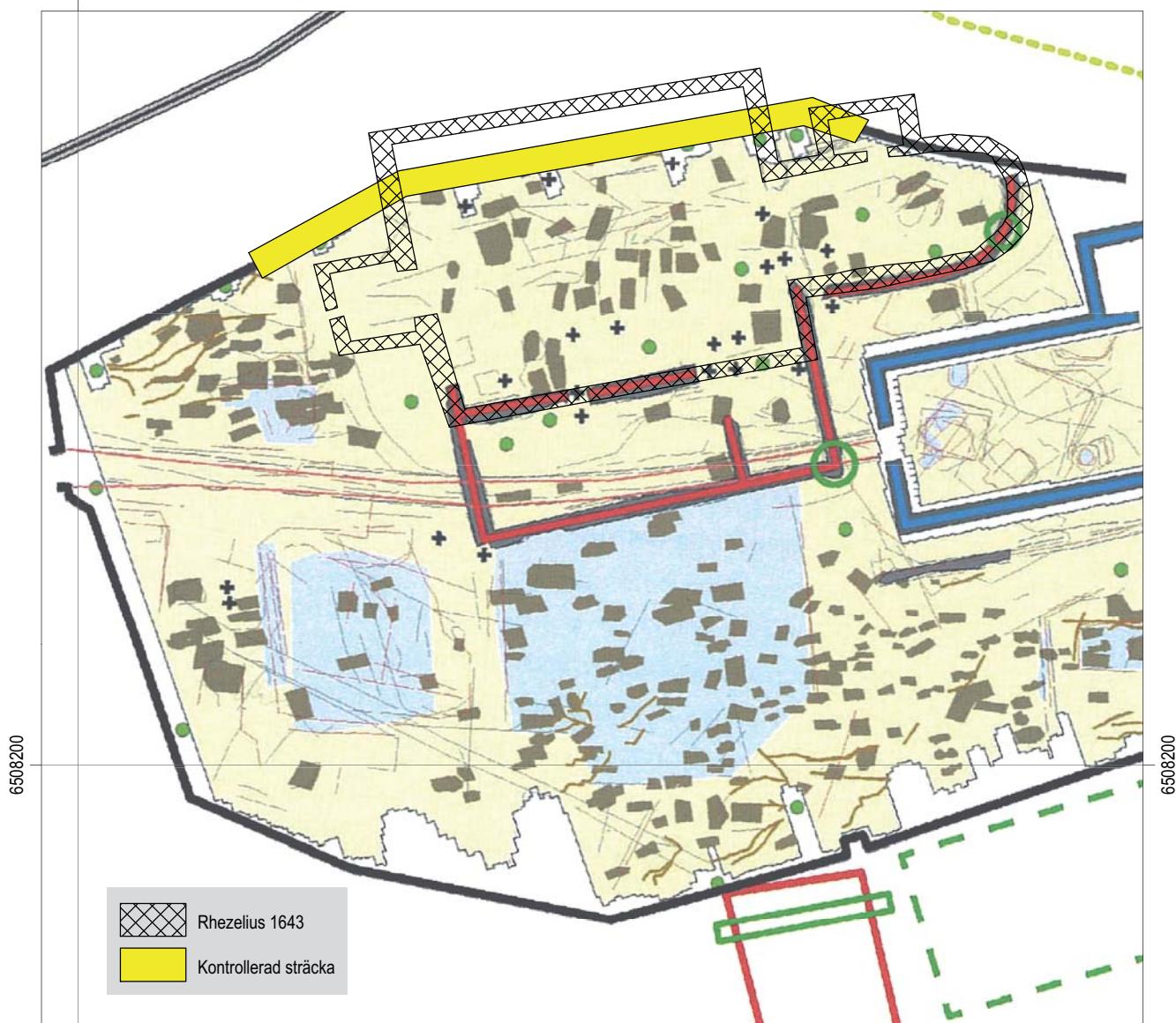
Klosterruinen

Konventets kyrka var byggd av tegel på grundmurar av natursten. Kyrkan var ca 43 m lång, d v s lika stor som en kyrka i ett stadskonvent (Ohlsén 2011:52). Intill fanns konventets övriga byggnader. År 1643 utförde Johan Rhezelius en uppmätning av klosterkyrkans ruin (se figur 5).

Förutom vid Rhezelius uppmätning 1643 har mindre partier av konventskyrkan och andra lämningar efter konventet undersökts vid några tillfällen. År 1965 grävdes en del av en murrest och ett fundament till en strävpelare fram vid en provundersökning i kanten av ruinkullens södra sluttning (Lindahl 1965).

Under åren 2004 - 2011 genomförde Östergötlands museum och Krokeks hembygdsförening ett forskningsprojekt rörande Krokeks franciskankonvent.

579800

579800

Figur 5. Planritning över Krokeks ödekyrkogård som bygger på genomförda markradarundersökningar (efter Ohlsén 2011:46f) med den nu undersökta schaktsträckningen och kartskissen som upprättades av Johan Rhezelius 1643 markerade. Skala 1:500.

Projektet, som finansierades genom fondmedel, inleddes 2004 med arkivstudier, inventering och kartering. Detta följdes sedan av en markradarundersökning (Ohlsén 2006). Projektet fortsatte med arkeologiska undersökningar och ytterligare en markradarundersökning (se figur 5) under åren 2006 - 2010. Projektet avslutades med boken "Krokeks kloster. Franciskanernas skogskonvent" (Ohlsén 2011).

Vid undersökningarna 2006 - 2010 öppnades provschakt på utvalda platser. Några av dessa syns som gröna markeringar i figur 5. Först undersöktes lämningar söder om ödekyrkogårdens bogårdsmur där en byggnad med en grund av gråstensmur (fornlämning L2012:6427) undersöktes liksom en yta med odlingslämningar. I odlingsytan fanns spår av bl a skelört, kungsljus, blodtopp, rölleka, kärleksört och akleja.

Utifrån resultaten från den förnyade markradarundersökningen blev det sedan möjligt att välja ut platser för provgropar inne på ödekyrkogården för att undersöka lämningar efter konventets kyrka. Ett par små provgropar (markerade med gröna ringar i

figur 5) visade att kyrkan är uppförd i tegel och dess tegelmurar finns kvar under marken i ruinkullen och är bevarade till ungefär en meters höjd. I en av groparna fanns nedre delen av en spiraltrappa i tegel och ett tegelgolv lagt i ett elegant fiskbensmönster.

Genom en kombination av markradarundersökningens resultat, Rhezelius uppmätning och de arkeologiska undersökningarna kan det konstateras att delar av bogårdsmuren ut mot landsvägen är byggd över konventets kyrka.

Syfte

Syftet med den arkeologiska undersökningen var att dokumentera redan påträffade äldre murverk samt att se till att arbetet berörde fast fornlämning i så liten omfattning som möjligt. Då all formell handläggning utfördes i efterhand formulerades inga frågeställningar inför arbetet. Det var dock känt att konventskyrkans norra del sträckt sig utanför den nuvarande bogårdsmuren varför det var möjligt att murverk hörande till denna kunde påträffas.

Figur 6. Tegelmur med rest av spiraltrappa som påträffades vid undersökningarna av konventets kyrka. Foto Marie Ohlsén, ÖM.

Metod och dokumentation

Den arkeologiska undersökningen genomfördes i form av en schaktningsövervakning i samband med restaureringsarbetet. Murverk som framkom rensades i möjligaste mån fram för hand, undersöktes och dokumenteras genom inmätning, fotografering och handritning. Arbetet och dokumentationen påverkades påtagligt av att det var minusgrader, snöfall och rejält med tjäle varför möjligheten att rensa fram lämningarna var mycket begränsad. Åtta murbruksprover togs tillvara och förvaras på Östergötlands museum.

Murbruksproverna har jämförts med de prover i Östergötlands museums referenssamling för murbruk som sedan tidigare finns från Krokeks franciskankonvent. De har jämförts genom okulär bedömning av färska brottytor. Ingen mikroskopering eller tunnslipsanalys har utförts. Proverna har jämförts med referenssamlingen avseende relationen kalk/ballast, kalkens färgton, ballastens innehåll och kornstorlek samt omfattning och storlek på ingående kalkklumpar, luftbubblor och organiskt material. Dessutom har en bedömning gjorts rörande brukets konsistens (d v s om det är hårt, smuligt eller mjöligt) och homogenitet (d v s om fördelningen av de ingående beståndsdelarna är jämn eller ojämn).

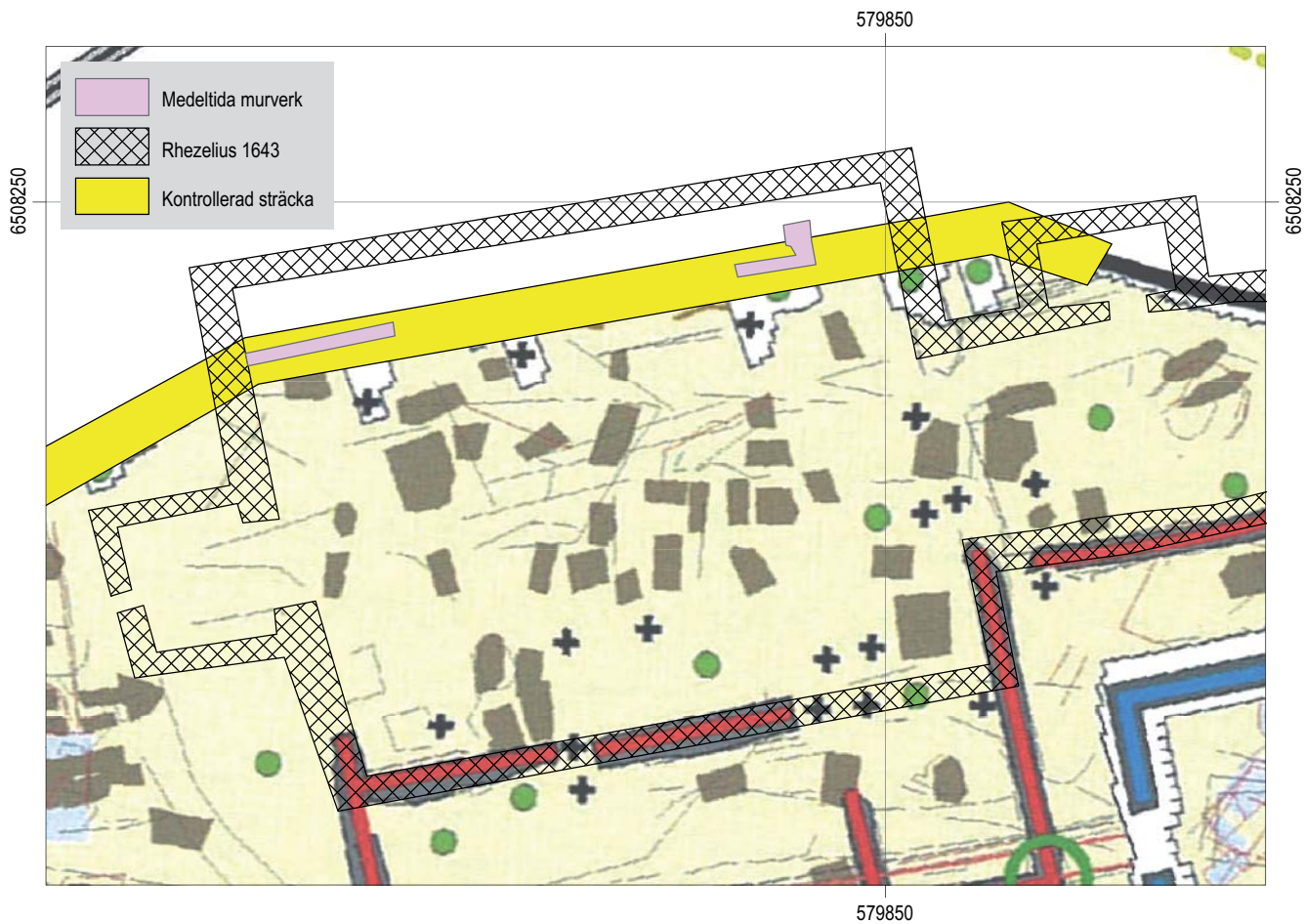
Resultat och tolkning

Den arkeologiska undersökningen omfattade en ca 50 m lång sträcka av den norra bogårdsmuren. När instabila delar av den nuvarande muren plockades ner framkom rester av äldre tegelmurverk på två partier under och norr om den kallmurade gråstensmuren.

I den östra delen av det kontrollerade området påträffades tegelmurverk bevarat i minst tre skift under den nuvarande bogårdsmuren. Tegelmurverket under muren kunde följas på en knappt 3 m lång sträcka. Den östligaste delen med tre bevarade skift av murverk övergick efter bara ca 0,5 m åt väster i ett skift med tegel och gråsten som låg i nivå med det undre av de tre skiften. Möjligen rör sig det sistnämnda om rester av en golvyta. I sträckans östligaste del fortsatte murverket, bestående av tegel och kalksten, vinkelrätt ut i slänten norr om bogårdsmuren i ca 1 m. Där anslöt det till 0,2 - 0,3 m stora obearbetade gråstenar.

Figur 7. Möjligheterna att undersöka och dokumentera framkomna lämningar påverkades påtagligt av vintervädret. Bogårdsmuren sedd från norr. Foto Ann-Charlott Feldt, ÖM.

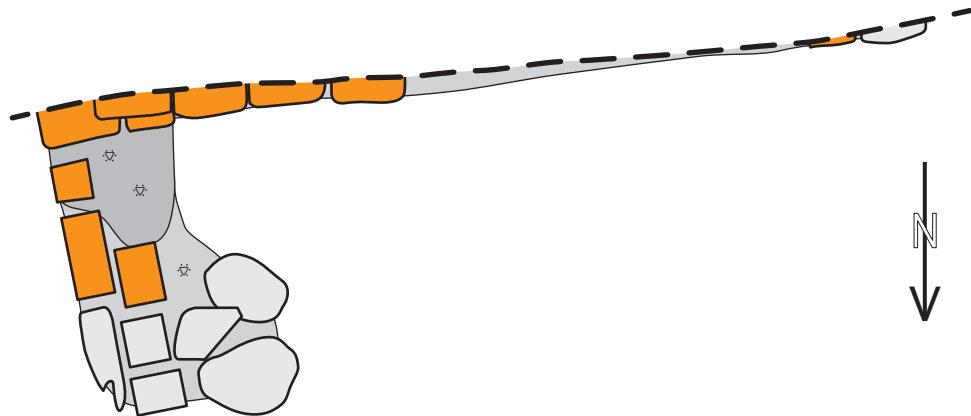
Figur 8. Plan som visar de båda partierna där äldre murverk framkom. Skala 1:300.

Figur 9. Tegelmurverk under bogårdsmuren i den östra delen av den kontrollerade sträckan sett från norr. Foto Ann-Charlott Feldt, ÖM.

Figur 10. Tegelmurverket fortsätter vinkelrätt ut i sluttningen norr om bogårdsmuren. Närmast bogårdsmuren anas hur tre tegelskift övergår i ett skift som ligger i nivå med det undre tegelskiftet och innehåller såväl tegel som gråsten. Foto från norr, Ann-Charlott Feldt, ÖM.

Figur 11. Planritning som visar murverket som sträcker sig vinkelrätt ut i slänten norr om bogårdsmuren. Skala 1:20.

Figur 12. Tegel och kullerstenar lagda i kalkbruk under bogårdsmuren. Foto från väster, Ann-Charlott Feldt, ÖM.

I sträckans västra del fanns tegel och 0,1 - 0,2 m stora kullerstenar lagda i kalkbruk i ett ca 6 m långt stråk under bogårdsmuren. Lämningarna uppträdde ca 0,9 m under bogårdsmurens krön och tycks ligga i ett skikt. Möjligen rör det sig om rester av en golvyta i konventskyrkans norra sidoskepp. Dessa lämningar fortsatte inte ut i sluttningen norr om bogårdsmuren. Där har de förmodligen avlägsnats antingen i samband med raseringen av kyrkan eller vid något senare tillfälle i samband med vägarbeten.

Sammanlagt togs åtta murbruksprover tillvara. Dessa jämfördes med de prover som togs tillvara i samband med undersökningarna av konventslämningarna 2006 - 2010 (Ohlsén i manus). Av de åtta proverna kunde sju kopplas till de tidigare tillvaratagna murbruksvarianterna (se bilaga 1). Av dessa sju var det endast ett prov (Prov 2, typ XI) där det inte fanns någon känd koppling till konventskyrkan utan istället påträffades den murbruksvarianten 2006 i samband med schaktning öster om den västra bogårdsmuren. Det finns dock inget som tyder på att detta prov inte har med det medeltida konventets byggnader att göra.

Figur 13. Ett parti med tegel och kullerstenar lagda i kalkbruk under bogårdsmuren. Foto från norr, Ann-Charlott Feldt, ÖM.

De tillvaratagna proverna visar tydligt att det påträffade murverket är samtida med det medeltida franciskankonventet. Utifrån genomförda markradarundersökningar i kombination med äldre illustrationer och Rhezelius uppmätning från 1643 kan det konstateras att de påträffade murresterna på något sätt hör samman med konventskyrkans norra sidoskepp.

Det nord-sydliga murstråket tyder på att det här funnits en vägg eller ett fundament till något, kanske ett skrank, inne i konventskyrkan. En möjlighet är att det rör sig om en del av den östra väggen på det norra sidoskeppet som avbildas på Rhezelius ritning från 1643. Som framgår av planen i figur 8 så sammanfaller inte den påträffade lämningen med den rektifierade ritningen från 1643. Skillnaden är dock bara ca 4 m. Detta kan betyda att ritningen och/eller den rektifierade tolkningen av ritningen är felaktig. En annan förklaring är att det handlar om någon form av konstruktion inne i det norra sidoskeppet.

Sammanfattningsvis kan konstateras att det finns bevarade lämningar efter det medeltida franciskankonventet såväl under den norra bogårdsmuren som i sluttningen norr om densamma. Detta måste beaktas vid eventuella framtida arbeten i slänten mellan bogårdsmuren och parkeringen/vägen.

Referenser

- Dahlbergh E. 1625-1703. *Suecia antiqua et hodierna*. Stockholm.
- Feldt A-C. 2021. *Krokeks ödekyrkogård. Rengöring, målning och säkring av gravvårdar*. Antikvarisk medverkan. Krokeks socken, Norrköpings kommun, Östergötlands län, Linköpings stift. Östergötlands museum. Rapport 2021:228.
- Klint M. i manus. Krokeks ödekyrkogård. Reparation av bogårdsmuren. Arbetshandlingar och rapportmanus. Östergötlands museum. Dnr 0318/17.
- Lindahl A. 1965. Rapport om provgrävning på Krokeks ödekyrkogård 9/8 1965. Rapport. Arkivhandling. Östergötlands museum.
- Ohlsén M. 2006. *Krokeks ödekyrkogård och klosterruin. Projekt Krokeks kloster – en förstudie*. RAÄ 28. Krokeks socken, Norrköpings kommun. Östergötlands länsmuseum. Rapport 2006:12.
- Ohlsén M. 2011. *Krokeks kloster. Franciskanernas skogskonvent*. Oskarshamn.
- Ohlsén M. i manus. *Krokeks kloster. Projekt Krokeks kloster – arkeologiska undersökningar 2006 - 2010*. RAÄ 28. Krokeks socken, Norrköpings kommun. Östergötlands museum. Rapportmanus och arbetsmaterial.

Östergötlands museum

Referenssamling för murbruk.

Figur 14. Förslag till rekonstruktion av konventskyrkan i Krokek sedd från nordväst. Illustration Johan Levin, ÖM.

Bilaga 1. Murbruksprover

Prov nr	Typ	Placering
1	XIII	Östra delen av schaktet, nord-sydlig mur
2	XI	Östra delen av schaktet, nord-sydlig mur
3	XV	Västra delen av schaktet, fog med tegel
4	XV	Västra delen av schaktet, löst bruk utanför tegelmur
5	II	Västra delen av schaktet, fogbruk
6	V	Västra delen av schaktet, fogbruk
7	XVI	Fyllning i bogårdsmuren
8	VI	Östra delen av schaktet, fogbruk i stående tegelmurverk

Beskrivning av de förekommande murbrukstyperna

Beskrivningarna är hämtade ur Ohlsén i manus och kompletterade med beskrivning av murbruk typ XVI som inte fanns i referenssamlingen sedan tidigare.

Typ II: Gulbeige, fast men något mjöligt kalkbruk med en riklig och jämnt fördelad ballast. Ballastkornen är 0,5 - 2 mm stora med inslag av enstaka korn på upp till 5 mm. Bruket ger ett välblandat intryck. Det påminner om Typ I men den mörkare färgen skulle kunna tyda på en färgförändring i samband med upphettning, t ex vid en brand.

Typ V: Beige, fast men något mjöligt kalkbruk med en riklig och oregelbundet spridd ballast. Huvuddelen av ballastkornen är 0,5 - 2 mm stora men där finns rikligt med korn på 4 - 7 mm. Det påminner om Typ II men har inte lika jämn ballast.

Typ VI: Mörkt beige, fast kalkbruk med ett oregelbundet inslag av ballast och kalkklumpar. Ballastkornen är 0,5 - 5 mm stora. Bruket innehåller även en stor andel filler. Kalkklumparna är ljus beige och 3 - 8 mm stora. I bruket finns 1 - 2 mm stora porer.

Typ XI: Beige, hårt kalkbruk med varierande färgton från ljus till mörkt beige. Innehåller en oregelbunden ballast och varierande kalkklumpar. Ballastkornen är 1 - 7 mm stora. I ballasten ingår järnhaltiga korn. Bruket innehåller även en stor andel filler. Kalkklumparna är beige och 1 - 8 mm stora.

Typ XIII: Ljust, närmast vitt, fast kalkbruk med en riklig och jämnt fördelad ballast. Ballastkornen är 0,5 - 2 mm stora. Bruket ger ett välblandat intryck. Det skiljer sig från Typ I genom sin distinkta skillnad mellan kalkpasta och ballast.

Typ XV: Gulbeige, mjöligt kalkbruk med en spridd ballast. Ballastkornen är 0,5 - 7 mm stora. Bruket innehåller även en stor andel filler. I bruket finns spridda ljusa kalkklumpar som är 1 - 2 mm stora. Bruket påminner något om Typ V men är betydligt mjöligare och har en jämnare, gulare färgton.

Typ XVI: Ljust beige, fast kalkbruk med en oregelbunden ballast och varierande kalkklumpar. Ballastkornen är 0,5 - 4 mm stora och rikligt förekommande. Kalkklumparna är 0,5 - 8 mm stora och glest spridda. I ballasten ingår enstaka bitar av tegelkross. Bruket påminner något om bruk V men är grövre i sin struktur. Det påminner även om bruk XI men är det fallet betydligt ljusare. I dessa båda fall saknas dessutom inslag av tegel i ballasten. Murbrukstypen saknades tidigare i referenssamlingen och ett prov har förts till denna.

I samband med restaurering av bogårdsmuren på norra sidan av Krokeks ödekyrkogård genomfördes en arkeologisk undersökning i form av en schaktningsövervakning. Denna omfattade en ca 50 m lång sträcka av den norra muren. På platsen låg under senare delen av medeltiden ett franciskankonvent och konventets kyrka var placerad i den norra delen av den nuvarande ödekyrkogården.

I samband med restaureringen av bogårdsmuren plockades delar av den ner och på ett par partier framkom rester av äldre tegelmurverk under den kallmurade gråstensmuren. Delar av tegelmurverket fortsatte även ut i slänten norr om bogårdsmuren. Tegelmuren är med största sannolikhet en del av den senmedeltida konventskyrkan.

ISSN 1403-9273

Rapport 2021:20